

Angela Botez

Henrieta Anișoara Șerban, Oana Vasilescu, Marius Augustin Drăghici și Gabriel Nagât (coord.), *Thomas Kuhn despre revoluție și paradigmă în dezvoltarea științei*, București, Editura Pro Universitaria, 2014, 510 p.

Conceput structural și apoi redactat respectându-se normele (im-)/(dis)puse de optica riguroasă științifică de anticipare și de soluționare a exigentelor exprimate de lectorul avizat care postlecturează poate afirma, în nota kuhmiană, „acum știu ce s-a întâmplat, are sens (...); ceea ce era pentru mine mai înainte doar o listă de fapte a devenit un pattern ce poate fi recunoscut”, volumul *Thomas Kuhn despre revoluție și paradigmă în dezvoltarea științei* parcurge și recomandă un traseu analitic prevăzut cu borne sugerate de abordarea *duală a tradiției și a reperelor evenimentiale* – aniversarea a 50 de ani de la publicarea cărții *Structura revoluțiilor științifice* (1962) și comemorarea lui Thomas Kuhn (1922), oficiată cu prilejul împlinirii a 90 de ani de la nașterea acestuia.

De loc întâmplător, volumul de față se înscrie nesinecăp în prelungirea seriei *Filosofia științei* (apărută la Editura Academiei Române), serie care, din anul 1978, o consideră pe Angela Botez inițatoarea, spiritul catalitic și coordonatoarea demersului științific – în sensul canonului filosofic al acelei *traditio: si recuperare, și relevare*.

Activitatea dedicată abordării subiectului, care poate părea, la o primă parcursare a textelor incluse în carte, o preocupare consolidată(n)-exegetică (sase volume editate până acum) a nucleului de specialiști din țară și din străinătate, un obiectiv editorial al oamenilor de știință și al filosofilor, al cercetătorilor și cadrelor didactice, s-a intensificat și amplificat prin stabilirea unui contact particularizat(n) (vezi dialogul Angelei Botez cu Th. Kuhn și, implicit, răspunsul acestuia din 9 mai 1995) și/sau prin delimitarea intenționată, în analiză, de un reflex al notorietății autorului (recte *erodare*) resimțit în spațiul românesc, cu intenția de a-l relansa reactualizat (spre exemplu, în momentul transmiterii semnalului de față, din sumarul articolelor în curs de publicare în *Romanian Review of Political Sciences and International Relations*, I/2015, poate fi menționat studiul convingător *Kuhn, Lakatos and the Paradigm Change in British Political Economy in 1979*, aparținând cercetătorului Ian Browne).

De fapt, volumul publicat oferă o analiză comparativă de fond a ideilor lui Kuhn și a reperelor gândirii filosofice românești și/sau își propune reevaluarea pertinentă a sistemelor filosofice menționate, punându-se accent pe *mărcile specific kuhniene* rea-

firmate: prin reconfigurarea spectrului investigațiilor cu privire la examinarea activității științifice și la interpretarea rezultatelor acesteia, prin promovarea de noi standarde în istoriografia științei, prin susținerea inițiativei de reconceptualizare a mutațiilor științifice și prin impunerea unei abordări de tip istorico-sociologic în filosofia contemporană a științei.

Comentariul *Despre certitudine științifică la Thomas Kuhn*, semnat de Marius Augustin Drăghici, confirmă desprinderea studiilor cuprinse în volum (toamai) de *rodajul sau rutina recitării lui Kuhn*, precizând că textul (textele) nu vizează atât nouitatea operei autorului cât „aruncarea unei anumite lumiini pentru înțelegerea conceptelor kuhniene și pentru împăcarea perioadelor receptate diferit și circumscrise momentului *Structurii...* și intervalului de după cu privire la dinamica cunoașterii științifice”. De asemenea, este deconspirată metoda analitic-directoare a desemnului unui „jur”, ca mod(alitate) de necantonare definitivă în bestseller-ul amintit, sau, mai degrabă, ca posibilitate de estimare a aspectelor care vizează conceptele kuhniene *înainte și după* efervescentă evenimentului marcat de apariția/receptarea lucrării.

Trăsătura particulariza(n)tă a cărții publicate recent constă în distanțarea de un evident automatism riscant, prin investirea coordonatorilor cu menirea (strictă) de identificare a avantajelor și a specificităților cu orice pret, în sensul în care colectivul director/de ghidaj al volumului aplică, cu discernământ, regulile de triere a informației, de asamblare, de dispunere a conținutului din idei după anumite criterii și raporturi, echivalând demersul *coordonării cu simbolistica reperelor cardinale care confirmă/gestioneză direcțiile analitice concretizate*.

Dacă obiectivele precizate sunt (a)vizate din „turnul de control” al cercetării de Angela Botez și (a)creditate de acad. Gheorghe Viăduțescu sau de prof. univ. dr. Ioan N. Roșca, Gabriel Nagât (în *Conceptul kuhmian de revoluție științifică. Un comentariu despre drumul înapoi parcurs după Structura*) uziează din plin de metoda de îndrumare a lectorului (animat de *curiozitatea consultării* atente și marcat de impactul cu primul volum publicat de Thomas Kuhn, *Revoluția copernicană*), în direcția unui *înapoi/inital*. Astfel este exprimată intenția examinării întregii opere și a autoevaluărilor kuhniene, punctate de per-

manente glisări între „un fel de hermeneutică nerecunoscută” și „abandonarea tacită a *continuismului conceptual* duhemian, în favoarea rupturii revoluționare epistemologice și sociale”, mizându-se pe revederea elementelor esențial *prekuhniene* și a *gradualității* – rezultat marcant al *cercetării extraordinare* (în defavoarea celei *normale*).

Eludând caracteristica pertinent-panoramică a coordonatorilor analitice semnalate în *Introducerea volumului* de Angela Botez [cu ecou (selectiv): în linile directoare tratase de specialiștii în filosofie științei – H.W. Newton-Smith, Paul Hoyningen-Huene, Ilie Pârvu, Mircea Flonta, Angela Botez, Gabriel Nagăt, Henrieta Anișoara Șerban, Dragoș Bâgu sau Marius Augustin Drăghici; în traducerile autorilor școlii istoriști-relativiste – Roger Trigg, Larry Laudan, Friedrich Stadler, Steve Fuller, H.-J. Dahms, M. Schorner, Christian Dambock, Christoph Limbeck-Lillienau, David Rabouin; și/sau în *confluentele filosofice kuhniene* popularizate prin traducerile realizate de Jacobs Struan, Alexandru Boboc, Jan Barbour, Xavier de Donato Rodriguez, Sergiu Bălan, Narcis Zărnești sau Valentin Teodorescu etc.], nu putem să nu evidențiem metoda și instrumentul de analiză la care s-a recurs și prin care se recomandă o grilă nouă de lectură a operei lui Kuhn, interpretabilă prin apelul la tehnica *regulii lui doi*.

Opiunea novatoare a autorilor nu este deloc ne-fondată, având în vedere faptul că aceasta certifică notele de deschidere restituibile ale cărții, enunțate și comentate în textul *Relațiile între istoria și filosofia științei*, și stabilește confesiv *dualitatea* implicării kuhniene în reconfigurarea unui profil intersecent istorico-filosofic, de reunire a comunicării și a *rapprochement-ului*, în sens inter și nu intradisciplinar, contrar avertismantului lui Kuhn care susține că *istoria și filosofia științei trebuie să-și continue existența separat, ca două discipline distincte*.

Dacă, în accepție lyotardiană, *raportorul era un filosof*, în partitura lui Kuhn statutul istoricului-cronicar relevă *dubla sa vocație* – disponibilitatea de a cere, deopotrivă, istoria și filosofia științei – depășind numai *descrierea* și apelând la *structură* pentru o abordare evasiosociologică a istoriei și a filosofiei considerate surse producătoare-de-cunoaștere, în care, neechivalent, critica se poate substitui cercetării, ca formulă aptă să genereze o disciplină diferență, de tip nou.

De aici se deduce *dubla opțiune* exprimată de afirmația kuhniană, potrivit căreia istoria reprezintă potențialul garant pentru o reconstrucție rațională a științelor, mizând pe o „autonomie a înțelegerii istorice”, iar filosofia reclamă un *covering law model*, oferind o versiune articulată a imaginii asupra istoriei.

Maniera/criteriile de arhivare a/ale celor *două registre* asigură garanțile de precizie și de competență profesională ale informațiilor gestionate de coordonatorii volumului, preocupați de sistematizarea conceptelor kuhniene, de interpretarea operei lui Kuhn și de tratarea exhaustivă a confluenteelor filosofiei istoriste și științei: Angela Botez, „Viziunea isto-

risti-mutacionistă asupra dezvoltării științei: Popper, Kuhn, Toulmin, Feyerabend, Lakatos, Agassi”; „Confluence ale filosofiei istoriste a științei (Th. Kuhn, M. Polanyi, C. O. Schrag) cu filosofia lui Blaga”; Henrieta Anișoara Șerban, „Conceptul de paradigmă la Thomas Kuhn”; Marius Augustin Drăghici, „Despre certitudinea științifică la Thomas Kuhn”; Xavier de Donato Rodriguez, „Goodman, Kuhn, Panofsky și Gombrich despre știință și artă” (traducere de Oana Vasilescu); Jan Barbour, „Rulul paradigmelor în religie” (traducere de Oana Vasilescu) și Gabriel Nagăt, „Conceptul kuhnian de revoluție științifică. Un comentariu despre drumul înapoi parcurs după *Structura revoluțiilor științifice*“.

Volumul readeacă în atenție apreciatele studii scrise de Mircea Flonta „Cum va fi înțeleasă *Structura revoluțiilor științifice* de un cititor al lui Wittgenstein?”, și de Alexandru Boboc, „Ştiință și cunoaștere în filosofia formelor simbolice a lui Cassirer”, dar consemnează, echilibrant, și opinioile, comentariile ori reacțiile precursorilor, ale continuatorilor și criticilor operei lui Kuhn (Robin Collingwood, Michael Polanyi, Ian Hacking, Paul Hoyningen-Huene, Larry Laudan, Michael Devitt sau Ernan McMullin), care actualizează și valorizează fie paradigma filosofiei americane (via Devitt, McMullin, Hoyningen-Huene, R. Rorty), fie școala kuhniană (Toulmin, Lakatos, Feyerabend), cu focalizări în filosofia științei, deopotrivă, construcțiviste și deconstructiviste.

Angela Botez constată în *Introducere* că volumul „ilustrează încă o dată diversitatea lecturilor operei filosofice a lui Kuhn” și remarcă faptul că „limitarea conștiință la evidențierea unora din sursele inovațiilor lui Kuhn, precum și la confruntarea abordării sale cu perspectiva generală ce domina aproape fară replică filosofia anglo-saxonă a științei, ar putea stimula în mai mare măsură atât interesul, cât și receptivitatea cititorului față de ele”.

Insistând tocmai pe proporția dozată corect a nonlimitărilor, direcțiile propuse plasează, în aceeași *notă duală a registrelor*, opțiunea pentru o *lectură singularizatoare*, de reafirmare a unicitatii/originațilității viziunii lui Th. S. Kuhn [cu referire la importanța acordată, în egală măsură, *dinamicii mutaționist-kuhniene* și *incomensurabilității* (aflate într-o relație dominată de *tensiune* cu ideea de *progres științific*, de capacitate a matricei disciplinare – asociate unei paragidme – de a rezolva probleme-puzzle), dar și *subiectivității* (percepute ca alegere a teoriei cu rol stimulent în maximizarea valorilor ce pot produce dezechilibru sau ca modalitate de intervenție în funcționarea firească a științei), ori *socialității* (cu privire la comunitatea angajată în formularea concluziilor desprinse pe baza observației și în soluționarea alegierilor în cazul teoriilor controversate] și preferința pentru un *procedeu desingularizator*, propriu unei abordări din care nu puteau fi excluși precursorii lui Kuhn – Bradley, Collingwood, Polanyi, sau convergențele inedite ale lui Kuhn și Blaga (vezi, în acest sens, studiile semnate de Angela Botez și de R. T. Allen).

Din perspectiva raportului de interdependentă stabilit între Quine, McMullin și Feyerabend, ca și prin prisma exigențelor enciclopediza(n)ite (vezi, în acest sens, „Th. Kuhn” în *Encyclopédie de filosofie și științe umane*, București, Editura Ali, 2004, p. 562), vizuirea despre istoria științei a lui Kuhn face referire la prim-planul fluxului informațional prin corelarea acestuia cu (de-/in-)semnale „științei normale”, fiind susceptibilă de schimbări inopinate de paradigmă, care consarcă formula „revoluționară” de trecere de la o paradigmă („structură solidă de achiziții conceptuale, teoretice, instrumentale și metodologice”) la o altă structură (acumulare de „anomalii” pentru înțelegerea și explicația „completă, obiectivă și adevărată a naturii”).

Repercusiunile unei atari abordări *dialogic active* (vezi Thomas Kuhn, „Relațiile între istoria și filosofia științei”) afectează coaja variabilelor semnificative pentru structura internă a științei reale, din miezul căreia nu lipsește „comunitatea științifică – unitate primară producătoare de știință, paradigmă – matricea disciplinării, care cuprinde principalele operații cognitive ale grupului științific, știința normală – aplicarea concretă a paradigmiei pe domenii

reale instituționalizate ale cercetării științifice, revoluția științifică – rezultat al crizei științei normale sau incomensurabilitatea paradigmelor succesive“ [Angel Botez, *Viziunea istorist-mutacionistă asupra dezvoltării științei (Popper, Kuhn, Toulmin, Feyerabend, Lakatos, Agassi, Sneed, Stegmüller)*].

În opinia Henrietei Anisoara Șerban (prezentată în lucrarea *Concepțul de paradigmă la Thomas Kuhn*), orice demers științific își stabilește itinerariile contorsiona(n)ite, în căutare de reper(e), și identifică în definiția conceputului *paradigmă* (fie aceasta acceptată, fie novatoare), atât un instrument/o imagine, cât și un statut de *exemplars*, ceea ce-i asigură o reală oportunitate de revelare a „competiției între fragmente ale comunității științifice”, cu scopul descoperirii elementului științific, și nu pe cel „al justificării”.

În conformitate cu „regula lui doi”, volumul *Thomas Kuhn despre revoluție și paradigmă în dezvoltarea științei* se constituie într-o pleoarie decisivă pentru trăsarea unei noi direcții vizând grila paradigmatică de lectură și/sau formula de măsură cumulativă, care nu face rabat de la soluționarea puzzle-ului kuhnian prin *asimilare – selectare – rezolvare*.

Viorella Manolache

Corneliu Pivariu

Geopolitica actuală. Episoade semnificative 2011-2014, Editura Pastel, Brașov, 2014, p. 295.

Cartea *Geopolitica actuală. Episoade semnificative 2011-2014* reprezintă un demers editorial ce își dorește să prezinte cele mai importante episoade geopolitice din perioada mai 2011 – martie 2014, prin intermediul unor articole scrise de Corneliu Pivariu ca *Editorial* sau *Puncte de vedere*. În același timp, lucrarea se identifică ca fiind o continuare a volumului apărut în anul 2001 *Geopolitica actuală, descrisă în 200 de exemplare*.

Lucrarea se vrea a fi o sinteză succintă, obiectivă și bine documentată a principalelor evenimente geopolitice petrecute în perioada amintită, de la Primăvara Arabă până la reversul și contrareversul Revoluției Portocalii și al posibilelor lor evoluții ulterioare. Volumul în sine se constituie într-o cronică excelentă a unor ani de loc lipsiți de evenimente, preocupările volumului concentrându-se cu precădere pe evoluția situației din Orientalul Mijlociu și regiunea extinsă a Mării Negre. Cărțoul găsește analize utile și percutante ale acestor evenimente care încă nu și-au consumat consecințele și care nu sunt șters definitiv de pe agenda preocupărilor în domeniu.

Gruparea materialelor s-a făcut cu scopul de a oferi cititorului un instrument util prin intermediul căruia să fie informat, sub formă accesibilă și concentrată, asupra unor chestiuni considerate esențiale, din domeniile politic, economic, militar, de securitate etc. După cum însuși autorul menționează, gruparea

titlurilor pe capitulo este o încercare de sistematizare în condițiile creșterii interdependentă dintr-o diferite probleme, state și perspective accentuată globalizării, lucru destul de dificil de întreprins care l-a determinat să adopte o soluție de compromis, între gruparea subiectelor pe criterii tematice și zonal-geografice. În cadrul acestor capitulo și subcapitulole materialele sunt organizate în ordine cronologică, ceea ce permite cititorului nu numai să cunoască rapid o evoluție a evenimentelor în desfășurare, dar și să-și facă propria opiniu privind posibile evoluții ulterioare ale situației respective.

Volumul este deschis cu un motto semnat de Sir Halford Mackinder: „Este pentru prima dată când avem posibilitatea să sesizăm câte ceva din adevărată dimensiune a particularităților și a evenimentelor de pe scena întregii lumi ca să căutăm o formulă care să exprime anumite aspecte, măcar în parte, ale cauzalității geografice în istoria universală“ (p. 3).

În prefata lucrării, intitulată *Un cronicar neobosit și prob al lumii noastre*, profesorul Dan Dungaciu, directorul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române subliniază că volumul de față este „vârful aisbergului – unul dintre ele! – al unui efort“ pe care autorul îl „întreprinde tenace“, iar lucrarea „vădește același spirit scrutător, tenace și atent la evoluțiile care ne privesc de fiecare dată și pe noi“ (p. 11).

Primul capitol al volumului, intitulat *Probleme globale – Globalizarea*, include studii privind evoluțiile posibile ale globalizării, criza economico-finanică mondială, bugetele țărilor NATO și „Smart Defense”, terorismul, triunghiurile geopolitice, atacurile cibernetice, securitatea internațională etc. De asemenea, este prezentat un sumar al celei de-a 9-a ediții a Conferinței Internaționale a Institutului Internațional de Studii Strategice, desfășurată la Londra în perioada 9-11 septembrie 2011, ediție care a înregistrat aproape 300 de participanți din peste 50 de țări. Tema conferinței a fost „Noul peisaj strategic” (New Strategic Landscapes), fiind desfășurată în sase sesiuni plenare și zece sesiuni speciale simultane. Căteva pagini din acest prim capitol sunt dedicate interviurilor cu directorul programului SUA-Rusia din cadrul Universității Harvard – Facultatea JFK, generalul-locotenent (rez.) Ted Oelstrom, intitulat „Analizând decenul trecut, previziuni pentru acesta”, respectiv „Lumea multipolară în continuă evoluție”. De asemenea, un amplu spațiu din cadrul primului capitol este alocat interviului „Lumea sub lupa SIPRI”, avându-l ca protagonist pe directorul Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), profesor dr. Tilman Brück. Ultimul interviu din primul capitol al volumului, intitulat „Europa actuală și lumea globalizată”, l-a avut ca protagoniste pe secretarul general al ONG-ului Prietenii Europei, Giles Merritt.

Al doilea capitol, *Marile Puteri și relațiile dintre ele*, reprezintă incursiuni printre subiecte extrem de arzătoare și actuale, dintre care remarcăm: politicile de putere promovate de Rusia în Oriental Mijlociu și în Vecinătatea Apropiată, în confrontare cu influența americană, jocul marilor puteri în conflictul dintre Armenia și Azerbaidjan, bugetul militar al Rusiei și proiectele flotei ruse, dezvoltarea spectaculoasă a relațiilor economice dintre Turcia și China. Tot în cadrul celui de-al doilea capitol remarcăm interviul cu însuși autorul volumului, realizat de jurnalistul Ion Petrescu, sub titlul „Pericolul revenirii Ucrainei în sfera de influență a Rusiei este real și deloc acceptabil”. Două dintre reperele dialogului purtat cu Corneliu Pivariu au fost legate, pe de o parte, de încercările Ucrainei de a se asocia cu UE și de cealaltă parte de „forțele care se joacă cu creionul pe harta Europei” (p. 105).

Printre temele discutate în cadrul celui de-al treilea capitol al volumului, denumit *Europa și împărțit* în două secțiuni, și anume *Uniunea Europeană*, respectiv *Zona extinsă a Mării Negre*, amintim: bugetul și viitorul UE, relația triunghiulară Germania – Turcia – UE, necesitatea unui leadership puternic la nivelul UE în fața crizei mondiale multidimensionale, perspectivele soluționării conflictului din Nagorno-Karabah, Convenția de la Montreux. În cadrul capitolului în discuție regăsim amplul interviu „Europa, slabitate și în criză, trebuie să se reconstruască” realizat de autorul lucrării cu profesorul Vasile Pușcaș. În cadrul dialogului, s-a discutat despre competiția

SUA–UE care, după părerea profesorului Pușcaș, trebuie să se realizeze „prin cooperare și nu prin confruntare” (p. 123). Vasile Pușcaș consideră că UE trebuie „să arate abilități sporite pentru a acționa în vecinătatea sa” (p. 124). Nu în ultimul rând, în cadrul amplului și extrem de interesantului dialog s-a mai discutat despre moneda euro, care în opinia profesorului Pușcaș „va rămâne o monedă importantă” (p. 121).

Totodată, în importantul capitol al treilea găsim un extrem de interesant interviu acordat în exclusivitate de către președintele Republicii Moldova, Nicolae Timofti, pentru revista „Pulsul Geostrategic”, afișat sub patronajul autorului. Sub titlul „Aderarea la Uniunea Europeană, proiectul de anvergură al Republicii Moldova”, interviul abordează teme precum relația specială pe care Republica Moldova o are cu România din prisma istoriei și limbii comune sau problema transnistreană, care în opinie președintelui Republicii Moldova trebuie „rezolvată cu respectarea suveranității și integrității teritoriale a Republicii Moldova” (p. 134). De asemenea, în secțiunea dedicată Zonei Extinse a Mării Negre găsim un interviu cu directorul Programului de Securitate la Marea Neagră al Kennedy School of Government din cadrul Universității Harvard, dr. Sergei Konoplyov, referitor la importanța strategică prezentă și viitoare a acestui spațiu. Aceeași secțiune cuprinde și interviul autorului cu Vladimir Socor, intitulat „Jocuri de putere și resurse energetice în Caucaz”. Ultimul interviu din cadrul volumului este cel cu președintele Consiliului Public al Republicii Armenia, fost prim-ministru al Armeniei, Vaygen Manukian, al cărui principal subiect îl reprezintă opțiunile geopolitice ale Armeniei.

Penultimul capitol al volumului abordează zona Orientalului Mijlociu și oferă analize de ansamblu privind evoluții în zona după Primăvara Arabă, instabilitatea internă a Irakului și o scurtă radiografie de după retragerea trupelor americane, criza siriană și opțiunile politice în Siria, geopolitica Iranului în jocurile strategice din Oriental Mijlociu, ambiiile geopolitice ale Turciei precum și posibilele evoluții din Iordaniană sau incertitudinile din Yemen.

Ultimul capitol analizează problemele geopolitice din Africa, fiind împărțit în două secțiuni – *Egipt și Libia*. Printre temele în discuție, remarcăm studiile privind situația complicată și evoluțiile incerte din Oriental Mijlociu și Nordul Africii (MENA), dar și analiza asupra situației poporului libian.

Volumul recenzat reprezintă o lucrare de geopolitică de certă actualitate, realizată cu profesionalism, care propune analize percutante și extrem de bine documentate, pe subiecte de maxim interes, adresate atât specialiștilor în domeniul, cât și unui public mai larg. Experiența autorului, un excelent observator – editor-suf al publicației „Pulsul Geostrategic”, una dintre cele mai apreciate reviste publicate în țara noastră – constituie, alături de densitatea concepțiilor evocate și greutatea tematicilor abordate, un suport solid pentru întreaga construcție a volumului.

Oana Simion

Wilhelm Dancă (ed.)

Faith and Secularization. A Romanian Narrative (al IX-lea volum al *Romanian Philosophical Studies* și al VII-lea volum al *Christian Philosophical Studies*), Washington, D.C., The Council for Research in Values and Philosophy, 2014, 202 p.

Lucrarea *Faith and Secularization. A Romanian Narrative* – al IX-lea volum al *Romanian Philosophical Studies* și al VII-lea al *Christian Philosophical Studies* –, apărut sub coordonarea științifică a Pr. prof. dr. Wilhelm Dancă, cuprinde o parte a comunicărilor prezentate în cadrul Conferinței internaționale „Faith in a Secular Age”. Manifestarea științifică a fost organizată de Facultatea de Teologie Romano-Catolică a Universității din București în colaborare cu *The Council for Research in Values and Philosophy* al Universității Catolice din Washington și s-a desfășurat între 22 și 23 noiembrie 2013. Dintre cele aproape săizeci de comunicări consacrate fenomenului spiritual, cultural și socio-politic complex al secularizării și surselor lui – ideologii politice ale ultimelor două secole, globalizarea, auto-secularizarea Bisericii după Conciliul Vatican II, teologia eliberării, filosofia resentimentului s.a.m.d. –, o parte a „explorat direcțiile proaspete de conceptualizare a credinței și de trăire a ei într-un context secularizat, astfel încât credința să nu mai fie diluată și să poată fi practicată autentic și integral” (*Introducere*, p. 1). O altă parte a lor, publicate în acest volum, a fost circumscrisă proiectului „Disjunctions between Church and People”, inițiat de Charles Taylor, José Casanova și George F. McLean, în cadrul unui mai amplu proiect de cercetare – *Cultural Heritage and Contemporary Change: Philosophical Foundation for Social Life*. În mod specific, acest proiect incouragează cercetarea filosofică integrată a unor echipe coordonate, provenind din diferite centre universitare, și focalizate asupra „autocunoașterii diferențiate prin cultură și civilizație”, „întelegerii mai adecvate a persoanei în societate” și valorizării patrimoniilor culturale ca „resursă” a răpusurilor individualizate la provocările lumii de azi (p. 185). În acest sens, volumul de față reunește contribuțiile a opti profesori din diferite universități, Biserici și comunități creștine din România, patru focalizate asupra disjuncțiilor dintre Biserica catolică și popor în contextul ortodox al României, trei asupra „secularizării” examinate din perspectiva vieții religioase publice din România și un epilog dedicat relației dintre Bise-

rică și popor din perspectiva rolului însemnat al preotului.

Studiul cu care se deschide lucrarea, „Wellness” in Religion, a Way of Emptying Churches?, este realizat de Wilhelm Tauwinkel (Universitatea din București) pornind de la interviearea unui eșantion de 100 de tineri cu vârste cuprinse între 18 și 30 de ani, reprezentând aproximativ 8,7% din totalul grupului-țintă al tinerilor romano-catolici practicanți (aproximativ 1150) din parohiile Bucureștiului, cu privire la practicile religioase și motivațiile lor. Scopul cercetării a fost de a decela în experiența lor religioasă „mugurii” unei rupturi cu Tradiția, ai unei rupturi între cler și credincioși și ai uneia între creștini și restul lumii. Cele 40 de întrebări deschise și închise cu alegere multiplă ale chestionarului au vizat frecvența practicilor religioase, cunoașterea catehetică și cultura religioasă, adeziunea la învățătura de credință oficială a Bisericii, virtuțile etice, atitudinea față de Biserică, motivația comportamentului religios. Una dintre tendințele de disjuncție identificate în urma analizei răspunsurilor este cea dintre credințele religioase contemporane și Tradiție, dat fiind că motivația participării la sacamentele Bisericii s-a dovedit a fi, în mare parte, nu cea a salvării, în acord cu Catechismul, cu Tradiția biblică și patristică a Bisericii, nu „bucuria conferită de virtute” prin spovadă, prin „dobândirea stării de pace a mintii și a eliberării de povară”, și comportamentul moral bun, ci atracția pentru detaliu precum muzica din Biserică, întâlnirile cu tinerii sau alte activități desfășurate în parohii, ceea ce sugerează, după Wilhelm Tauwinkel, „o vizionare a Bisericii ca organizație care oferă servicii spirituale în scopul unei «stări religioase de bine»” (p. 22). O a doua disjuncție, cea între cler și credincioși, este circumscrisă în tendință de a nu-i percepe pe preoți ca pe membri ai aceleiași comunități cu cea a credinciosilor, ci ca pe oficianți cărora credincioșii le solicită ajutorul la nevoie. A treia disjuncție constată, cea dintre catolici și restul populației, nuantează de fapt rezultatele analizelor sociologice realizate în urmă cu un deceniu (de Lucia Iorga și Emanuel Cosmovici), în sensul că recon-

firmă în mare parte existența unor diferențe semnificative în favoarea catolicilor în privința cunoașterii religioase, a învățământului și educației catehetice și a motivațiilor comportamentului religios, reliefând concomitent o anumită restrângere a activităților religioase și o motivare a lor prin elemente externe sau non-specific creștine. Această restrângere și acest tip de motivare sunt percepute ca ruptură față de ceea ce însemna catolicismul în România în urmă cu câțiva ani. Evitarea tendinței „creaționale”, a tendinței de a asigura „starea de bine” în religie și de „golire a bisericilor” are ca soluție, așa cum exemplar formulează autorul, înrădăcinarea catehezei în învățătură biblică și patrictică tradițională.

Același grad de maxim interes prezintă studiul Violetei Barbu (Universitatea din București), „Contradictory Sign of What is Missing: A Narrative of Romanian Postcommunist Religiousity”. În cuprinsul lui este examinat gradul de validitate a explicării indicatorilor maximali ai aderenței religioase din România post-comunistă – înregistrată în sondajele internaționale și statisticile naționale – prin argumentul „rezistenței” societății românești la „diminuarea religiozității, la reducerea semnificației ei în viața individului și în spațiul public”. În logica studiului, validarea acestei explicații implică exigenta identificării „anticorpilor” care au neutralizat secularizarea, așa cum a dovedi că statisticile sunt doar un *troupe d'oeil* implică concluzia desfașurării „acoperite” a unui „proces mai lent dar inevitabil de secularizare, de care actorii săi sociali (credincioșii, bisericiile instituționale, societatea ca întreg) nu sunt încă conștienți” (p. 27). Privită „din exterior”, România – „care pretinde a fi „una dintre cele două sau trei cele mai religioase țări din Europa” – pare să corespundă unui „pattern al post-secularizării”, deși, conform concluziilor unor analize recente ale modelului de secularizare est-european, ea prezintă mai curând cazul unei secularizări interne. Argumentul acestei încadrări se sprijină pe constatarea că Biserica s-a dovedit a fi, chiar în timpul comunismului, „vehiculul unic al continuității identității române” și al „tradiției culturale holiste”, ceea ce înscrie România într-un pattern al *ethno-religiei* (David Martin, 2011). Altfel spus, Biserica a asumat rolul de „păzitor” al națiunii în contextul în care societatea a oferit și „oferă un exemplu de religiozitate durkheimiană” (Charles Taylor, 2002). În a-

celași tip de argumentare, Biserica a asumat un „rol istoric” în conservarea „ethos-ului național”, rol coextensiv unui pattern de religiozitate constituită „într-o variantă regională a «religiei vicariale»”, a religiei ce nu implică, prin apartenența la Biserică, o experiență religioasă continuă și semnificativă, ci doar atașamentul față de ritualurile de trecere (botez, căsătorie, înmormântare) sau asumarea unei anumite identități naționale și deosebirea (Gracie Davis, 1994, 2007). Studiul menționează, de altfel, că frecvența copleșitoare a celebrării în Biserică a ritualurilor de trecere în perioada comunistă poate fi explicată atât prin atașamentul masiv și incontestabil față de aceste sacraamente – cu caracter ritualistic pronunțat și strâns interconectate cu variate forme de obiceiuri și tradiții –, cât și prin înaltul grad de socializare pe care ele îl oferă și pe care comunitismul l-a accentuat și promovat prin variate strategii de propagandă consonante „caracterului colectiv, tradițional și comunitar, conservator și confirmativ” al societății românești (sunt citate în acest sens și studiile antedecembrie reale de Gail Kligman, 1981, 1988, și Mary Ellen Fisher, 1981). „Din interior”, singura voce care susține că români trăiesc într-o epocă seculară (Daniel Barbu, 2012, 1998) – și care folosește argumentele degajate dintr-o perspectivă istorică ce relevă relația complicată a Bisericii ortodoxe cu modernitatea – vizează trăsăturile conservatoare și antimoderne ale Bisericii ortodoxe majoritar – precum caracterul patrimonial, simbioza cu puterea seculară, standardele scăzute ale credincioșilor – care, în mod paradoxal, au îndepărtat-o de misiunea ei religioasă și de modelul ei instituțional. În schimb, „numeroșii avocați” ai post-secularizării și ai caracterului profund religios al României utilizează, în prelungirea teoriei „rezistenței prin cultură”, argumentul constituției ortodoxiei în „alternativă spirituală” la Europa occidentală secularizată (susținut de intelectuali ortodocși precum Alexandru Duțu, 1998; Theodor Baconsky, Ioan I. Ică Jr., 2000), argument reflectat și în perspectiva moderat anti-europeană și tendința pan-ortodoxă promovată în poziția oficială a BOR. Studiul conține o excelentă analiză detaliată a resorturilor și modalităților multiple de „consolidare a poziției predominante a Bisericii ortodoxe în spațiu public” după 1989 și de „întărire a legitimității ei în spațiu public”, dar și de „orientare a religiei către o rapidă «secularizare internă»”.

Studiul Gabrielei Blebea-Nicolae (Universitatea din Bucureşti), „Coming Back to Religion. The Imaginary Visit of a French Canadian to Today's Romania“, continuă într-un stil inconfundabil și de o manieră fericită cercetarea anterioară. „Întoarcerea la religie“ în România, aşa cum ar putea fi ea prezentată unui prieten canadian, la rigoare unui vizitator cu propensiune comprehensivă, este însăși în principal prin „abundență“ de biserici și de mănăstiri noi, prin amplierea sistemului de învățământ denominațional organizat în proporție de 90% ca sistem educațional de stat, prin „atitudinea religioasă“ manifestă. „Explozia de religiozitate“ (p. 58) este interpretată ca efect de „compensare“ față de perioada comunistă – în care erau demolate biserici, multe dintre ele „monumente de valoare inestimabilă“, în care era reprimată categoria preotilor și a persoanelor consacrate a căror credință „putea scăpa oricărui control“ și care refuza să se lase manipulată, în care era monitorizată participarea la serviciul religios și în care presiunea ateismului era copleșitoare –, dar mai ales este interpretată ca expresie a libertății pe care Revoluția din decembrie 1989 a făcut-o posibilă. Miza studiului este identificarea măsurii în care „întoarcerea la religie“ implică „întoarcerea la credință“ sau în care „întoarcerea la religie“ este generată de o stare de credință adânc înrădăcinată, în condițiile în care „în România este foarte căla modă să fii credincios“ și „foarte dezavantajos să nu fii“ și, mai ales, întrucât definirea credinței ar trebui să reflecte concordanța dintre diagnoza „internă“ (autoperceperea, autoidentificarea) și diagnoza „externă“ (perceperea, identificarea) a cuiuva ca fiind credincios. Autoarea optează pentru punerea credinței în termenii „preocupării pentru trăirea unei vieți creștine“, ai „unui acord între credință proclamată și viață trăită“, ai „melodiei vieții“ marcate de cât mai puțină disonanță. În această perspectivă, „armonia“ poate deveni „lentila prin care contemplăm viața unui anumit credincios sau pe acea a unui preot“ (p. 62).

Studii deosebit de substanțiale, de precis documentate și relevant exemplificate sunt dedicate învățământului religios și eticiei în Europa Centrală și de Est, cu focalizare asupra cauzului României (Raluca Bigu, Universitatea din București), problemei naționalismului ca formă a secularizării în ortodoxie (Gelu Sabău, Universitatea din București), măsurilor legislative adoptate în România comunistă în scopul se-

cularizării (Marius Silveșan, Institutul Teologic Baptist din București) și „imposibilei secularizări“ (Mihai Maci, Universitatea din Oradea).

Epilogul „The Priest Temptations and the People's Escape from Church“ aparține coordonatorului lucrării, Wilhelm Dancă (Universitatea din București) și constituie o analiză istorico-fenomenologică a „tentărilor“ pe care trebuie să le înfrunte cel chemat să îndeplinească rolul decisiv în educația religioasă și spirituală a oamenilor, în promovarea sensului apartenenței la comunitate și în „construirea Bisericii ca pe o comunitate“ – preotul. Realizat după criteriul sistematicității maximale, studiul valorifică deopotrivă experiența pastorală, pe cea de specialist în teologie și filosofie și pe cea didactică a autorului. Caracterul decisiv al rolului pe care îl joacă preotul în relația oamenilor cu Dumnezeu și cu Biserica sau al măsurii în care „apostolatul preotului“ apropie sau înstrâinează lumea de Biserică este pus în evidență pornind de la faptul esențial că „sacrul este revelat în creștinism ca parte a Tradiției reprezentate de preot“. Astfel, modul în care este asumată de preot această reprezentare sau „efortul preotului de păstrare a experienței primare a credinței creștine se oglindește în modul în care comunitatea participă la viața Bisericii“ (p. 161). Grijă însă de a păstra vie tradiția „prin cultivarea limbajului ritualului, prin trăirea și răspândirea adevărurilor de credință“, și grijă de a construi Biserica ca pe o comunitate constituie un demers în cursul căruia preotul catolic înfruntă „tentării“ „vechi“ și „universale“ și mai multe forme de „escapism“. Contextul eclezial în care sunt interpretate tentările preotului, profund schimbat după 1989, este unul în care imaginea și semnificația ministrării preoștei s-au modificat, în sensul că fervoarea și caritatea pastorală, motivația și încrederea preotilor în misiunea și identitatea lor, ca și disponibilitatea și bucuria de a sluji comunitatea, îndeosebi a celor cu mai puțină credință, s-au diminuat și au lăsat loc într-o anumită măsură tentației de a trăi o viață linistită și confortabilă și de a „ascunde fuga de slujirea necondiționată în spatele normelor liturgice“ (p. 162). Astfel, diminuarea obligațiilor pastorale și, în mod proporțional, a comunităților de credincioși întrețin un context în care tentația de a scăpa de misiunea pastorală asumată este foarte mare. A doua schimbare majoră care a marcat contextul eclezial al Bisericii catolice din România vizează structurile eclesiastice, mai precis structurile de conduce-

re, în sensul că organizarea ierarhică de după 1898 și largirea sectoarelor pastorale au generat o birocrațizare coplesitoare, obligații tehnice și ședințe care au „răcit” relațiile între preoți, tot așa cum preocuparea pentru dezvoltarea unor structuri materiale în cadrul Bisericii sau parohiilor și cultivarea unei *clientèle* politico-financiare au generat tensiuni „uneori prea lumești între generațiile de preoți”. În fine, o a treia schimbare privește *viața spirituală*, adică relația intimă pe care o are preotul cu Dumnezeu, care se traduce în exemplul bun al preotului în munca sa pastorală, în special în privința tinerilor, în calitatea celebrărilor sale liturgice, în „omiliile rostită din toată inimă”, în spiritul său de rugăciune și în experiența sa teologică și umană, în capacitatea lui de a se face percepță ca membru al comunității discipolilor lui Isus, chiar dacă „stă în frunte”. „Tentările veci” pe care preotul catolic trebuie să le înfrunte sunt: „confiscarea slujirii în scopul satisfacerii propriilor interese”, ca reflex al „setei de putere” circumscrise cultului personalității; *clericalismul* sau tendința de a identifica Biserica cu ieșiria clericală și ghidarea spirituală a credincioșilor doar cu munca pastorală a preoților; *democratismul*, „spiritul democratic impropriu” sau tendința de a ignora grația și autoritatea lui Cristos și de a denatura Biserica într-un ONG. Autorul precizează în privința formelor clericalismului, *legalismul* sau tendința de a reduce viața Bisericii la norme și la autoritatea întemeiată pe ele și care „schimbă fața Bisericii, transformând-o dintr-o mamă într-un judecător” (p. 166), și *functionalismul* sau reducerea slujirii preoțești la aspectele funcționale. Într-o enumerare sumară, tentările „universale”, adică cele care depășesc un anumit context local, sunt cele care privesc activitatea pastorală: *relativizarea identității preoțești* sub impactul culturii de masă și al unor cercuri intelectuale secularizate, *izolareea, mundaneitatea spirituală* sau tentația „hrănătă din fascinația pentru gnosticism”, atracția pentru neopelagianismul autoreferential și prometeic, pentru elitismul narcisic și autoritar, pentru imanentismul antropocentric, pentru implicarea trivială în viața socială și politică. Lor li se adaugă „trei tipuri speciale de escapism”, anume *fuga de slujirea lui Domnului* din teama de pericolele și riscul misiunii în condițiile caracterului repetitiv al

slujirii preoțești și a numărului mare de preoți în diecezele catolice vorbitoare de limbă română, *fuga de oameni, căutarea ajutorului politicienilor*. Cea mai puternică tentație a preotului catolic, *neglijarea relației cu Dumnezeu*, implicit a propriei vieții spirituale, este cea care-l transformă pe preot într-un „tehnician al sacruului”, incapabil să lucreze în sensul limitării indiferenței religioase, pe de o parte, și al fundamentalismului, pe de altă parte, incapabil, de asemenea, „să dea mărturie despre adeverata imagine a lui Dumnezeu, despre Spiritul Său autentic” (p. 174). O astfel de cantonare poate implica adoptarea modelului constantinian și „încurajarea instrumentalizării ideologice a lui Dumnezeu”. Dimpotrivă, prin situația în orizontul înțelegерii lui Dumnezeu ca transcendenta absolută, al prezentării încarnării Lui în cuvinte și evenimente, al prezentării numelor privilegiate prin care Dumnezeu Însuși s-a revelat în Iisus Cristos: *agape și logos, iubire și cuvânt, al relevării armoniei credinței creștine cu rațiunea umană și al înțelegерii lui Dumnezeu ca sursă a relației dia-logice*, preotul poate spera să combine concepțile revelate *iubire și rațiune* în discursul său despre Dumnezeu și se poate deschide miracolului care se numește *sfințenie* atunci cind îl consideră pe Dumnezeu singura realitate care contează. Un astfel de preot sau călugăr-preot – „spiritual”, *pneumatikoi* – „știe să rupă și să împartă pâinea Euharistică și Cuvântul vieții” (p. 176) și să devină „părinte spiritual”, el fiind cel care nu fuge din fața lui Dumnezeu precum Iona, ci cel care „ajunge la pace cu El, acceptând regulile jocului divin” precum Iob.

Lucrarea, în întregul ei, marchează definiitoriu interpretarea fenomenului secularizării în România, din perspective diverse și printre multitudine de aspecte, izbutind concomitent să ofere o interpretare a credinței în condițiile „dificlei” noastre contemporaneități, inclusiv a celei ecclaziastice, și o comparare a ceea ce reușim, a ceea ce am putea și a ceea ce ar trebui să facem la nivel individual și comunitar în legătură cu și prin credința noastră. Lucrarea constituie cu certitudine o excelentă sursă de documentare pentru publicul extern căruia îi sunt facilitate seriile publicațiilor apărute sub egida *Cultural Heritage and Contemporary Change*.

Gabriela Tănăsescu